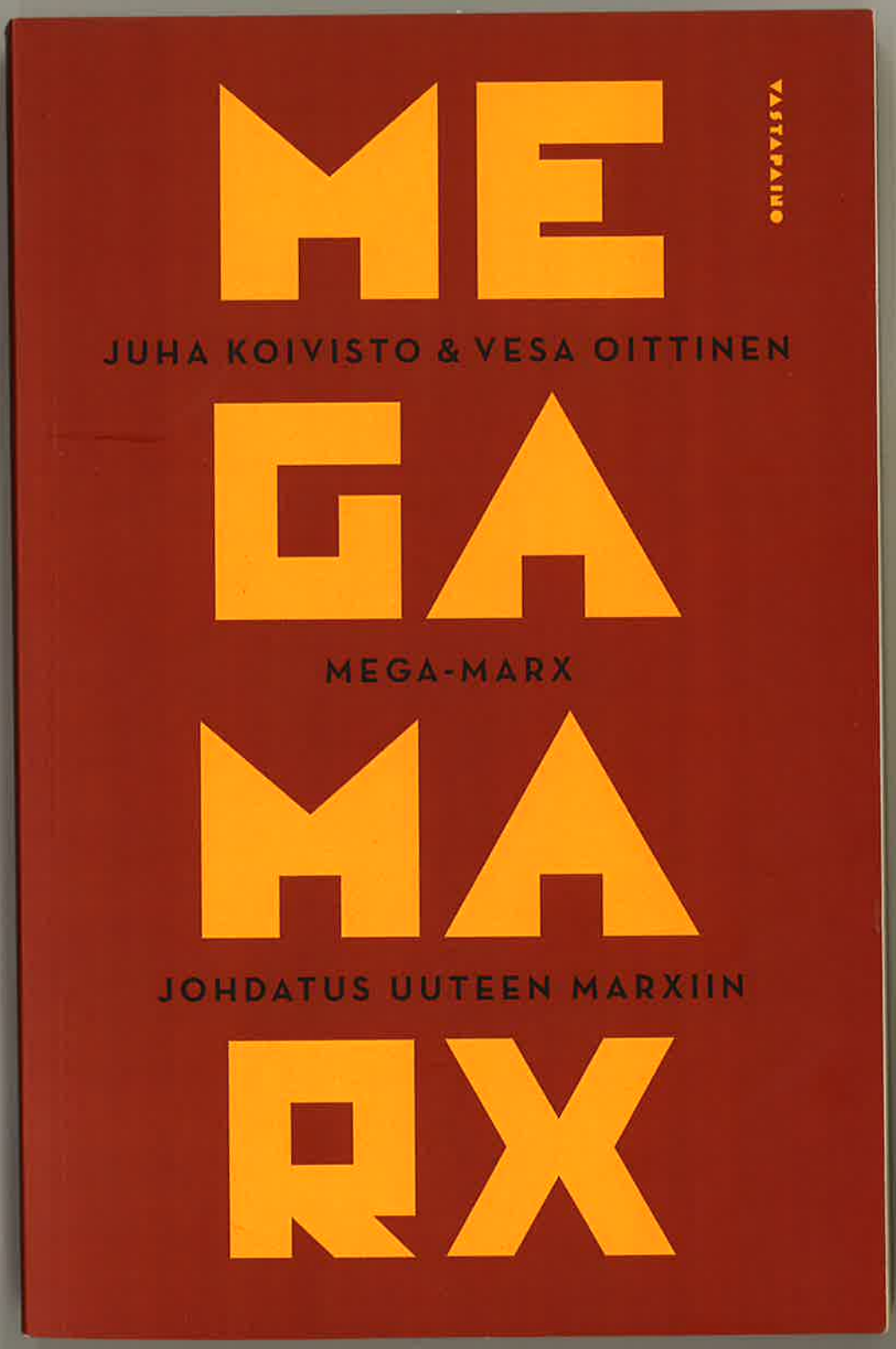

VASTAPAINO
JUHA KOIVISTO & VESA OITTINEN
MEGA-MARX
JOHDATUS UUTEEN MARXIIN

MEGA-MARX

Johdatus uuteen Marxiin

Toimittaneet

JUHA KOIVISTO & VESA OITTINEN

VASTAPAINO, TAMPERE 2011

© Vastapaino, kirjoittajat, toimittajat 2011

Osuuskunta Vastapaino
Yliopistonkatu 60 A
33100 Tampere
www.vastapaino.fi

ISBN 978-951-768-316-6

Bookwell Oy
Jyväskylä 2011

Juha Koivisto & Vesa Oittinen
Saatteeksi 7

Marcello Musto
Marx-Engels Gesamtausgabe (MEGA)
ja Marxin uudelleen löytäminen 11

Terrell Carver
Saksalaista ideologiaa ei koskaan kirjoitettu! 41

Mikko Lahtinen
»Kaikkien maiden proletaarit, liittykää yhteen!»
...mikäli aiotte voittaa taistelunne
MANIFESTI-KRITIIKKIEN KRITIIKKIÄ 57

Rolf Hecker
Marxin *Pääoma* MEGA:ssa 91

Pertti Honkanen
Pääoma ja sen esityöt
ESIMERKKEJÄ MEGA:N HYÖDYLLISYYDESTÄ 107

Geert Reuten & Peter Thomas
Voiton suhdeluvun lasku *Grundrissesta Pääomaan*
PERUSTAVA MUUTOS MARXIN TAVASSA HAHMOTTAA
KAPITALISTISTA TUOTANTOTAPAA 137

Michael Krätke
Poliittisen taloustieteen uudistaminen
ei onnistu ilman Marxia 167

Asko Helminen
Karl Marxin ja Friedrich Engelsin
suomennettujen teosten bibliografia 193

Kirjoittajat ja toimittajat 221

vanha työväenliike. Toisen internationaalin marxismissa, jonka keulahahmoja oli Karl Kautsky, Marxin opit tul[l]iin usein melkoisen positivistissävytteiseksi [t]eoriaksi yh[t]n-tien kehityksestä ja kapitalismin talous[k]o[n]sa vaiheessa, ensimmäisen maailmansod[a]n hajautumisen myötä Toisen internatior[a]l korvautui 1920-luvulta lähtien neuvost[o]-leninismillä. Sitä vastaan asettui erila[i]set muotoja, joilla ei kuitenkaan ollut [m]aailman mitassa. Marxismi-leninis[mi] Neuvostoliiton luhistumisen myötä o[n] Marxin reseptiohistorian neljäs vaihe[e]n sanoa, millaiseksi se tulee muodost[u]. silti on että MEGA-projektin olemas[sa]olo leimansa.[3]

Suomen Karl Marx -seura järjest[i] väisen seminaarin MEGA:sta ja sen m[u]toksista tähänastisessa Marx-kuvassa[mme] seminaarin aineistoille, joita on täy[den]nä käännöksin. Samanaikaisesti MEGA-s[eu]Työväenliikkeen kirjastossa Marxin j[a] näyttely, johon Asko Helminen oli [k]grafian, joka julkaistaan tässä kirjass[a]. Karl Marx -seuraa ja tamperelaista M[arx]tieteen seuraa hankkeen tukemise[n]. Anu-Hanna Anttilaa, Pertti Honkasta[lo] Kabataa ja Lasse Poseria sekä – jällee[n] toimittaja Timo Uusitupaa suomenn[os].

3 Tässä yhteydessä on syytä mainita myös toine[n] kriittinen julkaisuhanke, joka luo pohjaa u[u]reseptiolle, vuodesta 1994 lähtien ilmesty[nyt] *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxism[us]*.

MARCELLO MUSTO

Marx-Engels Gesamtausgabe (MEGA) ja Marxin uudelleen löytäminen

Johdanto

Vaikka Marxin kuolemaa tuskin huomioitiin, kantautui hänen maineensa silti nopeasti niin laajalle, ettei historiasta juuri löydy vastaavaa. Marxin nimi oli pian yhtä lailla Detroitin ja Chicagon työläisten kuin Kalkutassa ensimmäisten intialaisten sosialistien huulilla. Hänen muotokuvansa oli seinän peittävänä taustakuvana Moskovassa bolševikkien pitäessä kokoustaan vallankumouksen jälkeen. Hänen ajattelunsa inspiroi työväenliikkeen kaikkien poliittisten ja ammatillisten järjestöjen ohjelmia ja sääntöjä aina Euroopasta Shanghaihin saakka.

Marxin ajatukset ovat muuttaneet filosofiaa, historiaa ja taloustiedettä peruuttamattomalla tavalla. Huolimatta teostensa laajasta levikistä ja siitä, että hänen teoriansa saivat vakiintuneen aseman – ne muuntuivat 1900-luvulla jopa

hallitseviksi ideologioiksi ja valtiollisiksi opinkappaleiksi huomattavassa osassa maailmaa – Marxin teosten lyhentämätöntä tieteellistä kokonaiseditiota ei silti ole saatu aikaan. Pääsyynä tähän erikoiseen tilanteeseen on pitkälti Marxin tuotannon melkoinen keskeneräisyys. Lukuun ottamatta sanomalehtiartikkeleita, jotka hän laati vuosina 1848–1862 ja joista useimmat julkaistiin *New York Tribunessa*, tuon ajan yhdessä tärkeimmistä sanomalehdistä maailmassa, hän julkaisi varsin vähän verrattuna keskeneräisiksi jääneiden teosten määrään ja suorittamaansa mittavaan tutkimustyöhön. Kun Karl Kautsky vuonna 1881, siis Marxin elämän viimeisinä vuosina, tiedusteli mahdollisuutta koottujen teosten julkaisemiseen, Marx vastasi: »Ensinnäkin ne pitäisi saada kirjoitetuksi.»[1]

Marx jätti jälkeensä paljon enemmän käsikirjoituksia kuin mitä julkaisi. Toisin kuin yleensä uskotaan, hänen tuotantonsa oli fragmentaarista, toisinaan jopa ristiriitaista, mikä kertoo sen yhdestä erityispiirteestä: keskeneräisyydestä. Säälimätön itsekriittisyys teki hänelle mahdottomaksi saattaa loppuun monia jo aloitettuja töitä. Jatkuva köyhyys ja pysyvästi heikko terveys piinasivat häntä kautta elämän, ja hänen ehtymätön tiedonhalunsa, joka ei heikentynyt vuosien saatossa, johti häntä toistuvasti uusien tutkimusten pariin. Kaiken lisäksi Marx koki viimeisinä vuosinaan yhä vaikeammaksi rajata historian monimutkaisuus johonkin yhteen teoreettiseen projektiin, joten keskeneräisyys oli hänen pysyvänä kumppaninaan. Se leimasi koko hänen intellektuaalista tuotantoaan ja elämäänsä.

Uutta järjestelmää, »marxismia», luotaessa kuitenkin sivuutettiin Marxin jäämistön fragmentaarinen luonne sekä hänen luontainen haluttomuutensa luoda mitään systemaattista oppia.

1 Karl Kautsky, Mein erster Aufenthalt in London, teoksessa Benedikt Kautsky (toim.), *Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky*. Wien, Danubia-Verlag 1955, 32.

Marx ja marxismi: keskeneräisyys vs. systematisointi

Marxin kuoleman (1883) jälkeen Friedrich Engels ryhtyi ensimmäisenä perin vaikeaan tehtävään päättäessään toimittaa ystävänsä kirjallisen jäämistön. Hankaluus johtui materiaalin hajanaisuudesta, kielen hämäryydestä ja käsinkirjoitetun tekstin heikosta luettavuudesta. Engels keskittyi toimitustyössään Marxin alkuperäisten, keskeneräisten tekstien rekonstruktioon ja julkaisukelpoisten osien toimittamiseen. Lisäksi hän julkaisi uudelleen ja käänsi jo tunnettuja Marxin tekstejä.

Joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta – kuten *Feuerbach-teesien* toimittaminen vuonna 1888 teoksen *Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu* liitteeksi ja vuonna 1891 ilmestynyt *Gothan ohjelman arvostelua* – Engels keskittyi lähes yksinomaan *Pääoman* toimitustyöhön saattaakseen loppuun teoksen, josta vain ensimmäinen osa julkaistiin ennen Marxin kuolemaa. Tämä hanke kesti yli kymmenen vuotta, sillä Engelsin selkeänä päämääränä oli saada koostettua se »yhtenäisenä ja mahdollisimman kokonaisena teoksena».[2] Toimittaessaan *Pääoman* toista ja kolmatta osaa Engels joutui tekemään paljon enemmän kuin vain rekonstruoimaan Marxin alkuperäisten käsikirjoitusten syntyjärjestyksen. Engels nimittäin pyrki laatimaan yhtenäisen kokonaisuuden, mikä onnistui vain käyttämällä käsikirjoitusten erilaisia keskeneräisiä versioita (itse asiassa aidosti erilaisia muunnelmia). Tämän toimitustyön tuloksena Engels lähetti *Pääoman* toisen ja kolmannen osan käsikirjoituksen kustantajalle täysin toimitetussa lopullisessa muodossa.

2 Friedrich Engels, Vorwort, teoksessa Karl Marx, *Das Kapital, Zweiter Band*, MEW 24. Berlin, Dietz Verlag 1963, 7. (Suom. *Pääoma*, osa 2. Moskova, Edistys 1974, 9.)

Kuitenkin jo tätä ennen Engels oli omilla kirjoituksillaan edistänyt teoreettista systematisointiprosessia. Vuonna 1879 ilmestyi *Anti-Dühring*, jonka Engels määritteli »enemmän tai vähemmän yhtenäiseksi esitykseksi Marxin ja minun edustamasta dialektisesta metodista ja kommunistisesta maailmankatsomuksesta».[3] Teoksesta tuli keskeinen viitekehys »marxismin» muodostuessa systeemiksi ja erottautuessa siitä monenkirjavasta sosialismista, joka tuolloin oli jo laajalle levinnyt. Kirjasella *Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi* (1880) oli vieläkin suurempi merkitys. Se oli popularisointitarkoituksessa tehty uudelleenmuokkaus edellisen teoksen kolmesta luvusta, ja ilmestyttyään se saavutti suosion, joka oli verrattavissa *Kommunistisen puolueen manifestiin*.

Engels erosi selvästi saksalaisen sosialidemokratian seuraavasta sukupolvesta siinä, että hänen suorittamansa popularisointi liittyi avoimeen polemiikkiin yksinkertaistettuja, maailmaa syleileviä yleisesityksiä vastaan. Toisaalta Engelsin nojautuminen luonnontieteisiin avasi tietä evolutionistiselle sosiaalidarwinismille, joka pian saikin kannatusta työväenliikkeessä.

Marxin ajattelu oli ristiriidassa 1800-luvun lopun Euroopan kulttuurisen ilmapiirin kanssa. Sitä leimasi ennennäkemättömällä tavalla erilaisten systeemien osakseen saama suosio ja ennen muuta darwinismi. Näihin haasteisiin vastatessaan marxismi, josta oli varhaiskypsästi tullut ortodoksiaa Kautskyn johtaman *Die Neue Zeitin* sivuilla, sopeutui pian vallitsevaan ilmapiiriin.

Ratkaisevana seikkana Marxin työn muuntumisessa systeemiksi olivat ne muodot, joissa sitä levitettiin. Etusijan saivat

3 Friedrich Engels, Vorworte zu den drei Auflagen, teoksessa *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*. MEGA I/27. Berlin, Dietz Verlag 1988, 492. (Suom. Friedrich Engels, Kolmen painoksen esipuheet, teoksessa *Anti-Dühring*, Karl Marx ja Friedrich Engels, *Valitut teokset*, osa 5. Moskova, Edistys 1979, 183.)

erilaiset yhteenvedot ja tiivistelmät, jollaisia hänen teksteistään julkaistiin huokeina painoksina. Alkoi myös näkyä merkkejä eräiden Marxin teosten poliittisesti tarkoituksenmukaisesta käytöstä ja toimittajien tekemistä muutoksista. Tämä käytäntö oli osin seurausta Marxin kirjallisen jäämistön epämääräisyydestä, mutta samalla Marxin kirjoituksia alettiin myös enenevässä määrin »toimittaa». Populaarien johdatusten julkaiseminen oli tärkeä tapa levittää Marxin ajattelua, ja se oli varmasti tehokas propagandaväline mutta johti myös melkoisiin poikkeamiin hänen alkuperäisistä näkemyksistään. Kun Marxin monimutkainen ja keskeneräinen tuotanto naitettiin positivismin kanssa, jotta kyettäisiin vastaamaan proletaarisen puolueen käytännön tarpeisiin, oli lopputuloksena teoreettisesti köyhtynyt ja vulgarisoitu versio alkuperäisestä.[4] Marxin alun perin harjoittamasta *kritiikistä* oli tullut »maailmankatsomusta».

Näiden prosessien myötä kehkeytyi erityinen kaavamainen oppi, jossa Marxin evolutionistinen tulkinta muokattiin taloudelliseksi determinismiksi: tuloksena oli Toisen internationaalin kauden (1889–1914) marxismi. Sitä ohjasi tiukka, joskin naiivi vakaumus historian automaattisesta edistysprosessista, jonka seurauksena kapitalismi väistämättä korvautuisi sosialismilla. Tämä oppi osoittautui kykenemättömäksi ymmärtämään aikansa kehityspiirteitä. Katkaistessaan välttämättömän yhteyden vallankumouksellisen käytäntöön se tuotti eräänlaisen fatalistisen odotustilan, joka edisti vallitsevan järjestyksen vakautta.[5]

Teesiä porvarillis-kapitalistisen yhteiskunnan lähestyvästä lopusta edusti romahdusteoria (*Zusammenbruchstheorie*),

4 Katso Franco Andreucci, La diffusione e la volgarizzazione del marxismo, teoksessa Eric J. Hobsbawm ym. (toim.), *Storia del marxismo*, osa 2. Torino, Einaudi 1979, 15.

5 Katso Erich Matthias, Kautsky und der Kautskyanismus, teoksessa *Marxismusstudien II*. Tübingen, Mohr 1957, 197.

joka näytti saavan vahvaa tukea vuodesta 1873 alkaneesta ja parikymmentä vuotta jatkuneesta talouden suuresta lamakaudesta. Tämän teorian julistettiin olevan tieteellisen sosialismin varsinainen olemus. Marxin tarkoituksena oli luonnehtia kapitalismin dynaamisia periaatteita ja kuvata niihin sisältyviä kehitystendenssejä,[6] mutta hänen analyysinsa muunnettiin yleispäteviksi historian laeiksi, joista oli mahdollista johtaa jopa yksityiskohtaisia tapahtumakulkuja.

Ajatus ristiriitojensa kanssa kuolinkamppailua käyvästä ja vääjäämättä romahtavasta kapitalismista oli mukana myös Saksan sosiaalidemokraattien ensimmäisessä täysin »marxilaisessa» vuoden 1891 Erfurtin puolueohjelmassa. Sen teoreettisena perustana oli Kautskyn mukaan se, että »[l]akkaamaton taloudellinen kehitys saattaa luonnonlain välttämättömyydellä kapitalistisen tuotantotavan vararikkoon. Uuden yhteiskuntamuodon luominen vallitsevan sijaan ei ole enää ainoastaan *toivottava*, vaan se on tullut *välttämättömäksi*».[7] Kautskyn jyrkät sanankäänteet kuvaavat selkeästi tuon aikakauden rajoittunutta näkemystä, jossa oli etäännytty jo varsin kauaksi inspiraation lähteenä olleesta Marxista.

Myös Eduard Bernstein, joka otti etäisyyttä tuon aikakauden vallitseviin tulkintoihin näkemällä sosialismin mahdollisuutena eikä väistämättömyytenä, luki Marxia yhtä nurinkurisesti, joten hänen lukutapansa ei tässä suhteessa poikennut muista tuon aikakauden lukutavoista. Niinpä myös laajan Bernstein-debatin myötä Marxin ajattelusta levisi erheellinen ja kapea käsitys.

6 Katso Paul M. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*. New York, Monthly Review Press 1942, 19 ja 191.

7 Karl Kautsky, *Erfurtin ohjelma – Periaatteellinen puoli*. 7:stä saksalaisesta painoksesta suomentanut J. K. Kari. Tampere, M. V. Vuolukka 1907, 163–164.

Venäläinen marxismi, jolla oli 1900-luvulla keskeinen tehtävä Marxin ajattelun popularisoinnissa, seurasi tätä systematisoinnin ja vulgarisoinnin perinnettä vieläkin tiukemmin. Sen tärkein pioneeri Georgi Plehanov totesi marxismin olevan »kokonainen maailmankatsomus». Tämän yksinkertaisen monismin mukaan yhteiskunnan ylärakenteen muutos etenee samaa tahtia taloudellisten muutosten kanssa.[8] Positivistinen paradigma oli taas päässyt niskan päälle.

Huolimatta noiden vuosien jyrkistä ideologisista konflikteista monet Toiselle internationaalille ominaisista teoreettisista aineksista siirtyivät perintönä Kolmanteen internationaaliin. Tämä jatkuvuus ilmeni selvästi Nikolai Buharinin vuonna 1921 julkaisemassa kirjassa *Teorija istoritšeskogo materializma*, jonka mukaan »luonnossa ja historiassa vallitsee *tietty* säännönmukaisuus, *kiinteä* luonnonlaki. Tämän luonnonlain määrittäminen on tieteen ensimmäinen tehtävä».[9] Tällainen sosiaalinen determinismi keskittyi täysin tuotantovoimien kehitykseen ja synnytti opin, jonka mukaan niiden »syiden moninaisuus, joiden toiminta tuntuu yhteiskunnassa, ei ole vähimmässäkään määrin ristiriidassa sen kanssa, että on olemassa *yksi sosiaalisen evoluution laki*».[10]

Marxismi-leninismin konstruoinnin myötä Marxin ajattelun korruptointi sai lopullisen ilmauksensa. Kun sillä ei enää ollut tehtävää toiminnan ohjenuorana, teoria muuttui sen jälkikäteiseksi oikeuttamiseksi. Näin saavutettiin vaihe, josta ei ollut paluuta: *diamat* eli »marxilais-leniniläisen puolueen maailmankatsomus». Stalinin laajalle levinnyt kirjanen *Dialektisesta ja historiallisesta materialismista* vuodelta 1938 määritti

8 Georgi Plehanov, *Marxilaisuuden peruskysymyksiä*. Moskova, Edistys 1978, 13.

9 Nikolai I. Bukharin, *Theory of Historical Materialism*. Moscow, International Publishers 1921, 18.

10 Bukharin, emt., s. 248.

tämän doktriinin olennaiset elementit: kollektiivisen elämän ilmiöitä säätelevä »yhteiskunnan lainmukainen kehitys» on »tiedottavissa» ja »yhteiskunnan historiasta tulee yhteiskunnan lainmukainen kehitys, ja yhteiskunnan historian tutkiminen muuttuu tieteeksi». Tämä tarkoittaa, että »[t]iede yhteiskunnan historiasta voi siis, huolimatta yhteiskuntaelämän ilmiöiden kaikesta monimutkaisuudesta, tulla samanlaiseksi täsmälliseksi tieteeksi kuin, sanokaamme, biologia, se voi tulla kykeneväksi käyttämään yhteiskunnan kehityslakeja käytännöllistä soveltamista varten», ja siten proletariaatin puolueen tehtävänä on perustaa toimintansa näille laeille.[11] Tällä tavoin käsitteitä »tieteellinen» ja »tiede» koskeva väärinkäsitys saavutti huippunsa. Marxin metodin tieteellisyys perustui tunnontarkkoihin ja johdonmukaisiin teoreettisiin kriteereihin, mutta ne korvattiin luonnontieteiden menetelmillä, joissa ei kiinnitetty huomiota ristiriitoihin. Näin vahvistettiin taikauskoa historian lakien objektiivisuudesta eli siitä, että ne toimisivat luonnonlakien tapaan riippumatta ihmisten tahdosta.

Ideologinen katekismus mahdollisti kaavamaisen ja tiukan dogmatismin levittämisen. Marxilais-leniniläinen ortodoksia saneli järkkymättömän monismin, jonka ansiosta Marxin kirjoituksiin suhtauduttiin nurinkurisella tavalla. Toki neuvostovallankumouksen myötä marxismi levisi sellaisille maantieteellisille alueille ja sellaisiin yhteiskuntaluokkiin, joihin sillä ei aiemmin ollut kosketusta. Silti jälleen kerran Marxin tekstien sijaan maailmalle levisivät lähinnä puoluekäsikirjat ja erilaiset »marxilaiset» oppikirjat. Lisäksi eräiden tekstien sensurointi lisääntyi ja joitakin toisia tekstejä paloiteltiin ja manipuloitiin: niistä kasattiin johonkin tiettyyn tarkoitukseen sopivia sitaattikokoelmia. Ennalta määrättyjen tavoitteiden sanelemina tekstejä käsiteltiin samalla

11 J. Stalin, *Dialektisesta ja historiallisesta materialismista.* Petroskoi, Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike 1950, 32–33.

tavoin kuin Prokrustes uhrejaan: liian pitkiä lyhennettiin, liian lyhyitä venytettiin.

Epäilemättä on perin vaikeaa tasapainoilla eri vaateiden välillä: yhtäältä levittää ajattelua laajalle ilman että kaavamaistaisi sitä, popularisoida sitä köyhdyttämättä sitä teoreettisesti. Nämä vaikeudet korostuvat erityisesti käsiteltäessä Marxin kriittistä ja tarkoituksella epäsystemaattista ajattelua.

Marxia tulkittiin erilaisten vaihtuvien poliittisten tarkoitusperien mukaisesti, hänet samastettiin niihin ja käytettiin väärin niiden nimissä. Hänen alun perin kriittistä teoriaansa käytettiin kuin raamatunlauseiden kokoelmaa, ja tämä tulkintatyyli synnytti uskomattoman paradoksin. Unohtamalla hänen varoituksensa, että hän ei kirjoita »ruokareseptejä [...] tulevaisuuden kuppilaa varten»,[12] Marxin seuraajat tekivät hänestä väärin perustein uuden yhteiskuntajärjestelmän isähahmon. Näin hänestä, tarkkanäköisestä kriitikosta, joka ei koskaan ollut tyytyväinen omiin johtopäätöksiinsä, tehtiin yksioikoisen oikeaoppisuuden lähde. Materialistisen historiankäsityksen puolestapuhuja irrotettiin historiallisesta yhteydestään enemmän kuin kukaan toinen kirjoittaja. Vaikka Marx oli vakuuttunut siitä, että »työväenluokan on itsensä hankittava vapautus työväenluokalle»,[13] hänet valjastettiin ideologiaan, joka korosti poliittisten etujoukkojen ja puolueen ensisijaisuutta luokkatietoisuuden julistajina ja vallankumouksen johtajina. Marx kannatti ajatusta, että inhimillisten kykyjen kypsymisen perusedellytyksenä oli työpäivän lyhentäminen, mutta hänen ajattelunsa samastettiin

12 Karl Marx, Nachwort, teoksessa *Das Kapital*, Erster Band, MEGA II/6. Berlin, Dietz Verlag 1987, 704. (Suom. Karl Marx, *Pääoma*, I osa. Moskova, Edistys 1974, 23.)

13 Karl Marx, Provisional Rules of the International Working Men's Association, MEGA I/20. Berlin, Akademie Verlag 2003, 13. (Suom. Kansainvälisen työväenliiton yleiset säännöt, Karl Marx ja Friedrich Engels, *Valitut teokset*, osa 3. Moskova, Edistys 1978, 290.)

stahanovilaiseen tehotuotantouskoon. Hän oli vakuuttunut valtion poistamisen tarpeellisuudesta, mutta hänet samastettiin sen vartiomieheksi. Harvat ajattelijat ovat Marxin lailla olleet kiinnostuneita ihmisen yksilöllisyyden vapaasta kehityksestä. Hän korosti – vastoin porvarillista oikeutta, joka kätkee yhteiskunnalliset eriarvoisuudet ja erot pelkän oikeudellisen tasa-arvon taakse – että »oikeuden tulee pikemminkin olla erot huomioon ottava eikä yhtäläinen».[14] Kuitenkin Marx liitettiin näkemykseen, joka neutralisoi yhteiskuntaelämän rikkaan kollektiivisen ulottuvuuden standardoiduksi homogeenisuudeksi.

Marxin kriittisen tuotannon keskeneräinen luonne ohitettiin – sen tilalle tuli paine hänen ajattelunsa systematisointiin; jäljittelijät vääristelivät hänen ajatteluaan, kunnes se kääntyi vastakohdakseen.

Marxin ja Engelsin julkaisemistyön vaiheikkaat käänteet

»Lukiko kukaan läheisiä ystäviä ja oppilaita lukuun ottamatta koskaan Marxin ja Engelsin kirjoituksia kokonaisuudessaan?» kysyi Antonio Labriola vuonna 1897 (tarkoittaen siis silloin tunnettuja töitä). Hänen johtopäätöksensä olivat yksiselitteiset: »Tieteellisen sosialismin perustajien kaikkien kirjoitusten lukeminen näyttää tähän saakka olleen harvojen valittujen etuoikeus»; »historiallista materialismia» oli propagoitu »rajattomalla määrällä monimielisyyksiä, väärinkäsityksiä, groteskeja korjailuja, outoja peittelyjä ja perusteettomia keksintöjä.»[15]

14 Karl Marx, *Gothan ohjelman arvostelua*, teoksessa Karl Marx ja Friedrich Engels, *Valitut teokset*, osa 6. Moskova, Edistys 1979, 538 (käännöstä korjattu).

15 Antonio Labriola, Discorrendo di socialismo e filosofia, teoksessa *Scritti filosofici e politici*, toim. Franco Sbarberi. Torino, Einaudi 1973, 667–669.

Itse asiassa historiallinen tutkimus osoitti myöhemmin myytiksi sen käsityksen, että Marxia ja Engelsiä olisi todella luettu.[16] Monet tekstit olivat harvinaisia tai vaikeita löytää edes alkukielellä. Labriola esittikin, että ryhdyttäisiin Marxin ja Engelsin kaikkien kirjoitusten kriittisen kokonaisedition julkaisuun. Labriolan mielestä ei tarvittu kokoomateosten antologiaa eikä mitään vakiintuneen kaanonin mukaista valikoimaa. Sen sijaan »kriittisen sosialismin kahden perustajan koko poliittinen ja tieteellinen toiminta, koko kirjallinen tuotanto, jopa satunnainenkin, on annettava lukijoiden käyttöön [...] koska ne puhuvat suoraan jokaiselle, joka on niistä kiinnostunut».[17] Toista sataa vuotta on kulunut tästä toiveesta, mutta projektia ei ole vieläkään saatu toteutettua.

Kootut teokset eivät tietenkään olisi voineet olla minkään muun kuin Saksan sosialidemokraattisen puolueen hanke: sen hallussa oli Marxin ja Engelsin jäämistö ja sen jäsenistössä oli riittävästi kielellisesti ja teoreettisesti päteviä ihmisiä tähän tehtävään. Kuitenkin sosialidemokratian sisäiset poliittiset ristiriidat johtivat käsikirjoitusten hajautumiseen eri tahoille ja estivät sen, että Marxin laaja jälkeenjäänyt tuotanto olisi saatu julkaistuksi.[18] Uskomatonta kyllä, Saksan sosialidemokraattinen puolue jätti Marxin ja Engelsin kirjallisen jäämistön täysin hunningolle.[19]

16 Marxin elämäkerran kirjoittajat Boris Nikolaevski ja Otto Maenchen-Helfen korostavat kirjansa esipuheessa, että »tuhansista sosialisteista ehkä vain yksi on lukenut taloustieteellisen teoksen Marxilta ja tuhansista antimarxilaisista ei yksikään ole lukenut Marxia». *Karl Marx. Eine Biographie*. Berlin, Dietz 1976, 18.

17 Labriola, *Discorrendo*, 672.

18 Katso Maximilien Rubel, *Bibliographie des oeuvres de Karl Marx*. Paris, Rivière 1956, 27.

19 Katso David Rjazanov, Neueste Mitteilungen über den literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels, julkaisussa *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*. Leipzig, Hirschfeld 1925, 385–386.

Kukaan sen teoreetikoista ei ryhtynyt inventoimaan kahden perustajan intellektuaalista perintöä, eivätkä he myöskään alkaneet kerätä Marxin ja Engelsin mittavaa kirjeenvaihtoa.

Koottujen teosten ensimmäinen laitos *Marx-Engels Gesamtausgabe* (MEGA) alkoi ilmestyä vasta 1920-luvulla David Borisovitš Rjazanovin johdolla. Hän oli Marx-Engels-instituutin johtaja Moskovassa. Tämä hanke ajautui kuitenkin karille. Syynä olivat kansainvälisen työväenliikkeen kokemat jyrkät mullistukset, jotka pikemmin estivät kuin edistivät töiden julkaisua. Stalinin vainot Neuvostoliitossa, jotka kohdistuivat myös projektin tutkijoihin, sekä natsismin nousu Saksassa johtivat pian julkaisuhankkeen keskeytymiseen.[20] Marxismin vakiintuminen ja kristallisoiminen dogmaattiseksi oppikokoelmaksi ehti ennen niiden tekstien tunnetuksi tuloa, jotka olisi ehdottomasti pitänyt lukea ymmärtääkseen Marxin ajattelun syntyä ja kehitystä. Vasta ensimmäisen MEGA-projektin tutkijoiden työstämänä julkaistiin sellaisia Marxin töitä kuin *Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä* vuonna 1927 ja *Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset* sekä *Saksalainen ideologia* vuonna 1932. *Pääoman* toinen ja kolmas osa julkaistiin ikään kuin valmiina töinä, mikä aiheutti myöhemmin monia tulkinnallisia väärinkäsityksiä. Sittemmin vuosina 1939–1941 julkaistiin *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (eli lyhyesti *Grundrisse*) painoksena, joka levisi vain hyvin rajatusti.

Ensimmäinen venäjänkielinen laitos *Sotšinenija* (Kootut teokset) julkaistiin 1928–1947. Nimestään huolimatta laitos

20 Rjazanov erotettiin ja tuomittiin karkoitettavaksi vuonna 1931. Julkaisuhanke keskeytettiin vuonna 1935. Alun perin suunnitellusta 42 osasta ehdittiin julkaista 12 (13 kirjana). Katso *Marx & Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe. Werke, Schriften, Briefe*, julkaisijana Marx-Engels-Institut (vuodesta 1933 Moskovan Marx-Engels-Institut), toimittajana David Rjazanov (vuodesta 1932 Vladimir Adoratski), Frankfurt am Main, Berlin, Moskau-Leningrad, Moskau, Marx-Engels-Verlag, 1927–1935.

ei ollut täydellinen, mutta kuitenkin 28-osainen teossarja (33 kirjaa) oli tuona aikana mittavin kooste Marxin ja Engelsin tekstejä. Toinen *Sotšinenijan* laitos ilmestyi 1955–1966 sisältäen 39 osaa (42 nidettä). Vuosina 1956–1968 julkaistiin DDR:ssä SED:n keskuskomitean aloitteesta 41-osainen koottujen teosten laitos *Marx-Engels Werke* (MEW). Tämäkin julkaisu oli kaukana täydellisestä ja sen tasoa heikensi, että se oli varustettu johdannoilla ja viitteillä, jotka neuvostoliittolaisen laitoksen malliin ohjasivat lukijaa marxismi-leninismin ideologian mukaisesti.

Suunnitelma »toisesta» MEGA:sta syntyi 1960-luvulla. Tarkoituksena oli julkaista filologisesti mahdollisimman tarkka editio kahden ajattelijan kaikista töistä varustettuna sellaisella laajalla kriittisellä viiteapparaatilla, joka auttaisi lukijoita arvioimaan alkuperäisten tekstien luonnetta ja sisältöä. Julkaisu alkoi vuonna 1975 mutta se keskeytyi vuoden 1989 tapahtumien johdosta. Vuonna 1990 Amsterdamissa sijaitseva *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedene* ja Trierin *Karl Marx -Haus* perustivat säätiön *Internationale Marx-Engels-Stiftung* (IMES), jonka tarkoituksena oli jatkaa julkaisemista. Vaivalloisen uudelleenorganisoinnin aikana hyväksyttiin teossarjan tarkistetut toimitusperiaatteet ja kustantajaksi tuli Dietz Verlagin tilalle Akademie Verlag. Teossarjan julkaisu jatkui uudelleen vuonna 1998.

Uusi MEGA: väärinymmärretyn tekijän uusi löytäminen

Vastoin odotuksia lopullisesta unhoon vaipumisestaan on Marx päinvastoin aivan viime vuosina palannut kansainvälisesti tutkijoiden huomion kohteeksi. Marxin ajatusten arvo myönnetään laajalti ja hänen kirjoistaan on pyyhitty pölyt Euroopan, Yhdysvaltain ja Japanin kirjastoissa. MEGA-julkaisuhankkeen jatkuminen on tärkeimpiä esimerkkejä

tästä uudelleenlöytämisestä. Projektiin osallistuu tutkijoita eri tieteenaloilta ja eri maista, ja se jakautuu neljään osastoon: ensimmäinen sisältää kaikki teokset, artikkelit ja luonnokset lukuun ottamatta *Pääomaa*; toinen sisältää *Pääoman* ja sitä edeltävät tutkimukset alkaen vuodesta 1857; kolmas on omistettu kirjeenvaihdolle ja neljäs sisältää muistiinpanot, viitteet ja kirjoihin tehdyt reunahuomautukset. Suunnitelluista 114 osasta on julkaistu jo 55 (näistä 15 vuoden 1998 uuden alun jälkeen), ja jokainen niistä koostuu kahdesta niteestä: itse tekstistä sekä kommentaariosasta, joka sisältää hakemistot ja runsaasti täsmentäviä viitteitä. Koska suurinta osaa Marxin käsikirjoituksista, laajasta kirjeenvaihdosta ja muistiinpanoista (joita hänellä oli tapana lukiessaan tehdä todella paljon), ei ole koskaan aiemmin julkaistu, MEGA-hankkeen merkitys käy hyvin ymmärrettäväksi.

Uudessa MEGA:ssa on merkittäviä löydöksiä kaikissa neljässä osastossa. Ensimmäisessä osastossa *Werke, Artikel und Entwürfe* (Teoksia, artikkeleita ja luonnoksia) on julkaistu kaksi täysin uutta nidettä, jotka sisältävät aiemmin tuntematonta materiaalia. Ensimmäinen niistä, Karl Marxin ja Friedrich Engelsin *Werke, Artikel, Entwürfe. Januar bis Dezember 1855*,[21] sisältää 200 artikkelia ja luonnosta. Nämä tekstit Marx ja Engels kirjoittivat vuonna 1855 *New York Tribunelle* ja Breslaun *Neue Oder-Zeitungille*. Mukana ovat viimeaikaisen tutkimuksen löytämät 21 uutta tekstiä, jotka oli julkaistu amerikkalaislehdessä anonyymisti. Toinen nide, Friedrich Engelsin *Werke, Artikel, Entwürfe. Oktober 1886 bis Februar 1891*,[22] sisältää osan Engelsin myöhäistuotannon töistä. Niiden joukossa on *Rolle der Gewalt in der Geschichte* (Väkivallan

21 MEGA I/14, Hans-Jürgen Bochinski ja Martin Hundt (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2001.

22 MEGA I/31, Renate Merkel-Melis (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2002.

osuus historiassa) -käsikirjoitus ilman ensimmäisen laitoksen toimittaneen Bernsteinin lisäyksiä. Lisäksi osaan on sisällytetty viestejä työväenliikkeen järjestöille sekä esipuheita aiemmin julkaistujen kirjoitusten ja artikkeleiden uusiin painoksiin. Erityistä mielenkiintoa on kirjoituksella *Die auswärtige Politik des russischen Zarentums* (Venäjän tsaarinajan ulkopolittiikka), jossa tarkastellaan Venäjän ulkopolitiikkaa 200 vuoden ajalta. Alun perin sen julkaisi *Die Neue Zeit*, mutta Stalin sensuroi kirjoituksen vuonna 1934. Mukana on myös Kautskyn kanssa kirjoitettu *Juristen-Sozialismus*. Sen osalta Kautskyn tarkka osuus kirjoitustyössä on nyt selvitetty ensi kertaa.

Lisäksi suuri merkitys on IMES:n uudella julkaisulla *Marx-Engels-Jahrbuch*, jonka ensimmäinen nide on kokonaan omistettu *Saksalaiselle ideologialle*.[23] IMES:in julkaisussa nostetaan esiin sellaista uutta tietoa, joka auttaa hahmottamaan Marxin teoreettista kehittelyä, ja sen ansiosta voidaan selkeästi havaita kyseisen käsikirjoituksen epäyhtenäinen luonne. *Saksalainen ideologia*, jota on tähän saakka pidetty Marxin materialistisen historiankäsityksen kokonaisvaltaisena esityksenä, osoittautuu keskeneräiseksi fragmentiksi.

Uuden MEGA:n toista osastoa *»Das Kapital» und Vorarbeiten* (»Pääoma» ja sen esityöt) koskeva tutkimus on keskittynyt viime vuosina *Pääoman* toiseen ja kolmanteen kirjaan. Vuodesta 1998 lähtien on julkaistu viisi uutta osaa ja enää on julkaisematta pieni määrä käsikirjoituksia, jotta koko osasto olisi valmis.

Nide *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Zweites Buch. Redaktionsmanuskript von Friedrich Engels 1884/1885* sisältää Marxin *Pääoman* II osan tekstin, jonka Engels laati Marxin vuosina 1865–1881 kirjoittaman seitsemän eripituisen

23 Karl Marx, Friedrich Engels ja Joseph Weydemeyer, *Die deutsche Ideologie*. Artikel, Druckvorlagen, Entwürfe, Reinschriftenfragmente und Notizen. *Marx-Engels-Jahrbuch 2003*. Berlin, Akademie Verlag 2004.

käsikirjoituksen pohjalta. Itse asiassa Engels oli perinyt Marxilta useita erilaisia versioita toisesta osasta muttei mitään ohjeita siitä, mikä niistä tulisi julkaista. Engelsin käsissä oli materiaalia, jossa oli »huolimaton tyyli, tuttavallisia, usein paksunhumoristia sanontoja ja käänteitä, englantilaisia tai ranskalaisia ammattisanoja, usein kokonaisia lauseita, jopa sivujakin englanniksi; ajatukset on merkitty ylös sitä mukaa kuin niitä kehittyi tekijän päässä [...] Lukujen lopussa, tekijän kiirehtiessä aloittamaan seuraavaa lukua, oli usein vain muutamia hajanaisia lauseita, joiden tarkoituksena oli osoittaa, että ne oli jätetty jatkokehittelyn varaan».[24]

Näin ollen toimitukselliset ratkaisut jäivät Engelsin tehtäväksi. Uusimmissa selvityksissä arvioidaan Engelsin tehneen tekstiin noin 5000 toimituksellista muutosta eli paljon enemmän kuin mitä aiemmin oli oletettu. Muutokset koostuvat lukujen lisäyksistä ja poistoista, muutoksista tekstin rakenteessa, otsikoiden lisäyksistä ja käsitteiden korvauksista, eräiden Marxin muotoilujen uudistamisesta tai muista kielistä otettujen sanojen käännösten muutoksista. Engelsin painoon toimittama teksti on uuden teoksen lopussa. Julkaistun aineiston avulla voidaan muun muassa rekonstruoida ja arvioida Engelsin mittavaa Marxin käsikirjoitusten toimitustyötä, koko tuota valikoinnin, yhdistämisen ja korjaamisen prosessia: voidaan havaita, missä Engels teki merkittävimmät muutokset ja missä hän taas kykeni seuraamaan uskollisesti Marxin käsikirjoituksia – joita ei tosiaankaan ollut suunniteltu tutkimustyön viimeiseksi leposijaksi.

Pääoman kolmannen osan,[25] jolle Marx ei onnistunut antamaan lähimainkaan lopullista muotoa, julkaisemiseen

24 Engels, Vorwort, teoksessa Karl Marx, *Das Kapital*, Zweiter Band, 7. (Suom. *Pääoma*, osa 2. Moskova, Edistys 1974, 5.)

25 MEGA II/12, Izumi Omura, Keizo Hayasaka, Rolf Hecker, Akira Miyakawa, Sadao Ohno, Shinga Shibata ja Ryojiro Yatuyanagi (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2005.

liittyi vielä huomattavasti monimutkaisempia toimituksellisia ratkaisuja. Esipuheessaan Engels korostaa, kuinka tekstistä »oli olemassa ainoastaan yksi, kaiken lisäksi erittäin katkelmallinen, ensimmäinen luonnos. Kunkin erillisen osaston alut olivat säännöllisesti melko huolellisesti valmisteltuja ja enimmäkseen myös tyylillisesti hiottuja. Mutta mitä pitemmälle edettiin, sitä luonnosmaisemmaksi ja katkelmallisemmaksi käsittely tuli, sitä enemmän siihen sisältyi poikkeamia tutkimuksen kuluessa esiin sukeltaviin sivuseikkoihin, mistä syystä kohdan lopullinen muoto oli jätetty myöhemmän selvityksen varaan».[26]

Engelsin sitkeä toimitustyö, jolle hän omisti pääosan energiastaan vuosina 1885–1894, muokkasi ajatuksista »kirjattuina *statu nascendi* (syntymistilassa)»[27] ja alustavista merkinnöistä koostuneen luonnosmaisen hahmotelman aivan uudeksi yhtenäiseksi tekstiksi, joka alkoi muistuttaa johdonmukaista ja systemaattista talousteoriaa.

Tämä käy ilmi niteestä *Manuskripte und redaktionelle Texte zum dritten Buch des Kapitals*.[28] Se sisältää *Pääoman* kolmatta osaa koskevat kuusi viimeisintä käsikirjoitusta, jotka Marx kirjoitti vuosina 1871–1882. Tärkein niistä on pitkä jakso »Lisäarvon asteen ja voittoasteen suhde matemaattisesti kehiteltynä» vuodelta 1875. Tekstit osoittavat selkeästi, millainen oli reitti kohti julkaistua versiota. Teoksen merkittävä ansio on se, että 45 näistä tähän niteeseen sisältyvistä 51 tekstistä julkaistaan nyt ensi kertaa. MEGA:n lähes kokonaan ilmestynyt toinen osasto tarjoaa viimein hyvät perusteet arvioida kriittisesti Marxin alkuperäisten käsikirjoitusten tilaa sekä Engelsin toimitustyön ansioita ja puutteita.

26 Engels, Vorwort teoksessa Karl Marx, *Das Kapital*, Dritter Band, MEGA II/15, 6. (Suom. *Pääoma*, osa III. Moskova, Edistys 1976, 8.)

27 Emt., 7; suom. *Pääoma*, osa III, 8.

28 MEGA II/14, Carl-Erich Vollgraf ja Regina Roth (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2003.

Kolmas osasto *Briefwechsel* sisältää Marxin ja Engelsin keskinäisen kirjeenvaihdon sekä heidän kirjeenvaihtonsa lukuisten yhteistyökumppanien kanssa. Kirjeiden kokonaismäärä on varsin mittava. Marxin ja Engelsin kirjeitä on löydetty yli 4 000 (heidän välisiään kirjeitä 2 500) sekä 10 000 muiden osapuolten heille lähettämiä kirjeitä, joista pääosa on ennen julkaisemattomia. Lisäksi on varmaa näyttöä vielä 6 000 olemassa olleesta kirjeestä, mutta ne eivät ole säilyneet jälkipolville. Kirjeistä on julkaistu neljä uutta osaa, joiden avulla voimme hahmottaa uudella tavalla Marxin intellektuaalisen elämäkerran keskeisiä vaiheita.

Osassa *Briefwechsel Januar 1858 bis August 1859*[29] julkaistujen kirjeiden taustalla on vuoden 1857 taloustaantuma, joka herätti Marxissa toivoa vallankumouksellisen liikkeen uudesta noususta vuoden 1848 tappiota seuranneen hiljaiselon jälkeen: »[K]riisi on kaivanut kolojaan kuin vanha kunnon myyrä».[30] Tämä odotus innoitti häntä viitoittamaan talousteorian peruslinjoja ennen toivottua, muttei vielä toteutunutta »vedenpaisumusta».[31] Juuri tuossa vaiheessa Marx kirjoitti *Grundrissen* viimeiset vihkoset ja päätti julkaista työnsä pamfletteina.[32] Ensimmäisen kesäkuussa 1859 julkaistun vihkosen nimi oli *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. Marxin tätä elämänvaihetta leimasi »perinpohjainen kurjuus»:[33] »En usko, että kukaan on koskaan kirjoittanut 'rahasta' tällaisessa rahanpuutteessa».[34] Marx kamppaili epätoivoisesti varmis-

29 MEGA III/9, Vera Morozova, Marina Uzar, Elena Vashchenko ja Jürgen Rojahn (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2003.
30 Karl Marx Friedrich Engelsille, 22. 2. 1858, emt., 75.
31 Karl Marx Friedrich Engelsille, 8. 12. 1857, MEGA III/8. Berlin, Dietz Verlag, 210.
32 Katso Marcello Musto (toim.) *Karl Marx's Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. London, Routledge 2008.
33 Karl Marx Friedrich Engelsille, 16. 4. 1859, MEGA III/9, 386.
34 Karl Marx Friedrich Engelsille, 21. 1. 1859, emt., 277.

taakseen, ettei hänen epävakaa toimeentulonsa estäisi häntä jatkamasta tutkimuksiaan: »Minun on pyrittävä päämäärääni hinnalla millä hyvänsä eikä sallia porvarillisen yhteiskunnan muuttaa minua *rahantekokoneeksi*».[35] Silti toinen pamfletti ei koskaan nähnyt päivänvaloa, vaan seuraavan taloustieteellisen teoksen julkaisua piti odottaa vuoteen 1867 saakka, jolloin hän toimitti *Pääoman* ensimmäisen osan kirjapainoon.

Osat *Briefwechsel September 1859 bis Mai 1860*[36] ja *Briefwechsel Juni 1860 bis Dezember 1861*[37] sisältävät kirjeenvaihdon, joka liittyy *Herr Vogt* -julkaisun synnyttäneeseen kiusalliseen juttuun. Kiivaan kiistan Vogtin ja Marxin välillä aiheutti Karl Vogtin vuonna 1859 esittämä syytös, että Marx olisi vuoden 1848 kapinoihin osallistuneita kiristävän ryhmän johtaja. Marxin oli puolustettava mainettaan. Hän ryhtyi vilkkaaseen kirjeenvaihtoon niiden aktivistien kanssa, joihin hänellä oli ollut poliittiset yhteydet vuonna 1848 ja sen jälkeen. Tarkoituksena oli saada heiltä kaikkia mahdollisia aineistoja Vogtista ja tuloksena oli 200 sivun poleeminen pamfletti *Herr Vogt*.

Yksityisasiat eivät tuohon aikaan sujuneet yhtään paremmin. Taloudellinen tilanne oli masentava ja vuoden 1861 lopulla Marx totesi, että »jos tämä [vuosi] tulee olemaan samanlainen kuin päättyvä, niin omalta osaltani pitäisin helvettiä parempana».[38] Marxilla oli myös terveydellisiä ongelmia. Hän joutui lopettamaan työskentelyn useiden viikkojen ajaksi ja »ainoa harrastus, jolla voin ylläpitää tarvittavaa sielunrauhaa, on matematiikka».[39] Matematiikka olikin yksi hänen

35 Karl Marx Joseph Weydemeyerille, 1. 2. 1859, emt., 292.
36 MEGA III/10, Galina Golovina, Tatjana Gioeva, Juri Vasin ja Rolf Dlubek (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2000.
37 MEGA III/11, Rolf Dlubek ja Vera Morozova (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2005.
38 Karl Marx Friedrich Engelsille, 27. 12. 1861, emt., 636.
39 Karl Marx Friedrich Engelsille, 23. 11. 1860, emt., 229.

elämänsä suurista intellektuaalisista intohimoista. Vuoden 1861 alussa Marxin kuntoa heikensi maksatulehdus ja hän kirjoitti Engelsille: »Minä kärsin kuin Job vaikken yhtä jumalanpelkoisena.»[40] Lukemista epätoivoisesti kaivaten hän pakeni taas kerran kulttuuriin: »Lievittääkseni tilanteen aiheuttamaa kaikin tavoin kehnoa mielentilaa luen Thukydidestä. Ainakin nämä antiikin kirjailijat pysyvät aina uusina».[41] Kuitenkin elokuussa 1861 Marx tarttui ahkerasti työhön. Kesäkuuhun 1863 mennessä hän laati 23 muistivihkoa, joissa oli tekstiä yhteensä 1472 sivun verran. Niihin sisältyi myös *Theorien über den Mehrwert* (Lisäarvoteorioita). Ensimmäiset viisi muistikirjaa käsittelivät rahan muuttumista pääomaksi, mutta ne jäivät unhoon yli sadaksi vuodeksi; ne julkaistiin venäjäksi vuonna 1973 ja alkuperäiskielellä vuonna 1976.

Pääteemana osassa *Briefwechsel Oktober 1864 bis Dezember 1865*[42] on Marxin poliittinen toiminta Kansainvälisessä työväenliitossa, joka perustettiin Lontoossa 28. 9. 1864. Kirjeet kertovat Marxin toimista järjestön alkuvaiheessa, jolloin hän nousi nopeasti johtavaan asemaan järjestössä. Marx yritti yhdistää erilaiset julkiset velvollisuutensa, jotka 16 vuoden tauon jälkeen veivät taas suuren osan hänen ajastaan, tieteelliseen työhön *Pääoman* kirjoittamisen parissa. Väittelyä käytiin muun muassa ammatillisen järjestäytymisen tärkeydestä – sen merkitystä hän korosti – vaikka hän samanaikaisesti otti kantaa Lassallea vastaan, kun tämä oli esittänyt osuuskuntien perustamista Preussin valtion rahoituksella; »työväenluokka on vallankumouksellinen tai se ei ole mitään».[43] Marx kävi polemiikkia John Westonia vastaan, joka edusti Robert Owenin utopis-

40 Karl Marx Friedrich Engelsille, 18. 1. 1861, emt., 319.
41 Karl Marx Ferdinand Lassallelle, 29. 5. 1861, emt., 481.
42 MEGA III/13, Svetlana Gavril'chenko, Inna Osobova, Olga Koroleva ja Rolf Dlubek (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2002.
43 Karl Marx Johann Baptist von Schweitzerille, 13. 2. 1865, emt., 236.

tisosialismia, ja tästä syntyi tekstejä, jotka julkaistiin jälkikäteen vuonna 1898 nimellä *Value, Price and Profit* (suomennettu nimellä *Palkka, hinta ja voitto*). Lisäksi tähän osaan sisältyy arvioita Yhdysvaltain sisällissodasta sekä Engelsin pamfletti *Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei* (Preussin sotaväkikysymys ja Saksan työväenpuolue).

Historiallis-kriittisen MEGA-edition esiin tuomat löydökset ovat merkittäviä myös neljännessä osastossa *Exzerpte, Notizen, Marginalien*. Se sisältää lukuisia Marxin yhteenvetoja ja muistiinpanoja, jotka osaltaan ovat osoitus hänen työnsä mittavuudesta. Yliopistovuosista lähtien hänellä oli tapana kirjoittaa ylös sekä sitaatteja lukemistaan kirjoista että näitä sitaatteja koskevia kommentteja. Marxin jäljiltä löytyy noin 200 tällaista muistikirjaa. Ne auttavat ymmärtämään hänen teoriansa syntyhistoriaa sekä myös teorian niitä osia, joita hänellä ei ollut mahdollista kehittää toivomallaan tavalla. Säilyneet sitaatit kattavat pitkän kauden vuodesta 1838 vuoteen 1882. Niitä on kahdeksalla kielellä – saksa, klassinen kreikka, latina, ranska, englanti, italia, espanja ja venäjä – ja monilta hyvin erilaisilta aloilta. Marx teki muistiinpanoja filosofian, taiteen, uskonnon, politiikan, oikeustieteen, kirjallisuuden, historian, poliittisen taloustieteen, kansainvälisten suhteiden, teknologian, matematiikan, fysiologian, geologian, mineralogian, agronomian, etnologian, kemian ja fysiikan kirjoista sekä myös sanoma- ja aikakauslehtien artikkeleista ja parlamentin asiakirjoista. Muistiinpanoja on lisäksi tilastoista ja julkisten laitosten raporteista – näiden joukossa kuuluisat erityisesti tehdastarkastajien raportteja sisältävät »siniset kirjat», joissa oli hänen työnsä kannalta tärkeitä tutkimuksia. Ne olivat osa Marxin kriittisen teorian rakennustyömaata. Uuden MEGA:n neljäs osasto, jonka on suunniteltu sisältävän 32 osaa, tarjoaa mahdollisuuden tarkastella tätäkin aluetta ensimmäisen kerran.

Viime aikoina on julkaistu neljä uutta nidettä. Karl Marx: *Exzerpte und Notizen Sommer 1844 bis Anfang 1847*[44] sisältää kahdeksan muistikirjan verran sitaatteja, joita Marx keräsi kesästä 1844 joulukuuhun 1845. Ensimmäiset kaksi syntyivät Pariisissa vuonna 1844 heti *Taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten* jälkeen. Toiset kuusi kirjoitettiin seuraavana vuonna Brysselissä, jonne Marx lähti Pariisista karkotuksen jälkeen, ja Englannissa, jossa hän oleskeli heinä- ja elokuussa 1845. Näiden muistikirjojen avulla voi hahmottaa, miten Marx tutustui poliittiseen taloustieteeseen ja miten hän kehitteli ensimmäisiä taloudellisia teorioitaan. Teorian kehittelyä kuvaavat sitaatit Heinrich Storchin ja Pellegrino Rossin taloustieteen käsikirjoista, Pierre Boisguillebertin, herttua James Lauderdalen ja Jean Sismondin teoksista sekä koneiden ja teollisuuden tekniikan osalta Charles Babbagen ja Andrew Uren teoksista. Kun näitä muistikirjoja verrataan tuon aikakauden sekä julkaistuihin että julkaisemattomiin töihin, niiden vaikutus Marxin ajattelun kehittymiseen käy selväksi. Niteeseen sisältyvät myös kuuluisat *Feuerbach-teesit*. Nämä muistiinpanot kertovat paitsi Marxin kriittisen ajattelun edistymisestä myös sen kompleksisuudesta tuona kiihkeänä työjaksona.

Nide *Exzerpte und Notizen September 1853 bis Januar 1855*[45] sisältää yhdeksän laajan muistikirjan verran sitaatteja, joita Marx kokosi lähinnä vuoden 1854 aikana. Ne kirjoitettiin samaan aikaan, jolloin hän julkaisi sarjan merkittäviä artikkeleita *New York Tribune* -lehdessä. Tällaisia ovat esimerkiksi artikkelit *Lord Palmerston* lokakuusta joulukuuhun 1853 sekä pohdiskelut »vallankumouksellisesta Espanjasta» heinä–joulukuussa 1854. Neljä näistä muistikirjoista sisältää muistiinpanoja

44 MEGA IV/3, Georgi Bagaturija, Lev Curbanov, Olga Koroleva ja Ljudmila Vasina (toim.). Berlin, Akademie Verlag 1998.

45 MEGA IV/12, Manfred Neuhaus ja Claudia Reichel (toim.). Berlin, Akademie Verlag 2007.

diplomatian historiasta. Lähteinä toimivat historioitsijat César Famin ja John Francis, saksalainen lakimies ja diplomaatti Georg von Martens, konservatiivipoliitikko David Urquhart, *Correspondence Relative to the Affairs of Levant* sekä *Hansard's Parlamentary Debates*. Viidessä muussa muistikirjassa lähteinä olivat François René de Chateaubriand, espanjalainen kirjailija Gaspar Melcher de Jovellanos, espanjalainen kenraali San Miguel ja tämän maanmies Manuel Marliani sekä monia muita. Muistiinpanot koskevat yksinomaan Espanjaa ja kertovat siitä perusteellisuudesta, jolla Marx tarkasteli sosiaalista ja poliittista historiaa sekä kulttuuria. Lisäksi muistiinpanot Augustin Thierryn teoksesta *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers État* ovat erityisen mielenkiintoisia. Kaikki nämä muistiinpanot ovat merkittäviä, sillä ne tuovat esiin Marxin käyttämät lähteet sekä auttavat myös ymmärtämään hänen tapojaan hyödyntää niitä artikkeleissaan.

Marxin suuresta kiinnostuksesta luonnontieteisiin ei ole tähän saakka tiedetty juuri mitään, mutta se tulee esiin osassa *Naturwissenschaftliche Exzerpte und Notizen. Mitte 1877 bis Anfang 1883*.[46] Tämä osa sisältää muistiinpanoja orgaanisesta ja epäorgaanisesta kemiasta. Jälleen nousee esiin uusi aspekti hänen työstään. Tämä on erityisen merkittävää siksi, että näiden tutkimusten avulla voidaan torjua useissa elämäkerroissa toistettu virheellinen legenda siitä, että Marx olisi luopunut tutkimuksenteosta elämänsä viimeisen vuosikymmenen aikana, koska oli saanut intellektuaalisen uteliaisuutensa tyydytettyä. Julkaistut muistiinpanot sisältävät kemiallisia kaavoja, sitaatteja kemistien Julius Meyer, Henry Roscoe ja Carl Schorlemmer kirjoista ja muistiinpanoja fysiikasta, fysiologiasta ja geologiasta – tieteenaloilta, jotka kehittyivät huimasti 1800-luvun viimeisen neljänneksen aikana. Nämä

46 MEGA IV/31, Anneliese Griese, Friederun Fessen, Peter Jäckel ja Gerd Pawelzig (toim.). Berlin, Akademie Verlag 1999.

muistiinpanot muodostavat eräänlaisen katvealueen Marx-tutkimuksessa; koska muistiinpanot eivät suoraan liity *Pääomaan*, ne herättävät kiinnostavia kysymyksiä Marxin luonnontieteellisen kiinnostuksen motiiveista.

Jos Marxin käsikirjoitusten julkaisemisen tiellä oli monia vastoinkäymisiä, Marxin ja Engelsin omistamien kirjojen kohtalo oli vielä ikävämpi. Engelsin kuoleman jälkeen ne kaksi kirjastoa, joiden kirjoissa oli kiintoisia reunamerkintöjä ja alleviivauksia, jäivät hunningolle ja niiden kokoelmat hajotettiin niin, että myöhempi pyrkimys koota ja luetteloida teokset osoittautui sangen vaivalloiseksi. MEGA-nide *Die Bibliotheken von Karl Marx und Friedrich Engels*[47] on itse asiassa tulos 75 vuoden tutkimustyöstä. Se koostuu 1 450 kirjan (yhteensä 2 100 nidettä) muodostamasta hakemistosta ja kattaa noin kaksi kolmasosaa Marxin ja Engelsin omistamista kirjoista. Hakemistossa viitataan kaikkiin niihin sivuihin, joihin on tehty merkintöjä. Kyse on ennakkojulkaisusta, joka tullaan myöhemmin yhdistämään laajempaan kokonaisuuteen ja jota täydennetään hakemistolla lopuista kirjoista (tavoitettujen kirjojen kokonaismäärä on 2 100 kirjaa yhteensä 3 200 niteenä). Reunamerkintöjä on löytynyt 830 tekstisivulta, kaikkiaan sivuja on yhteensä 40 000.

Monet Marxin kanssa läheisessä yhteydessä olleet havaitsivat, ettei hän pitänyt kirjoja ylellisyystavaroina vaan työvälineinä. Hän taittoi sivujen kulmia ja teki alleviivauksia. Hän sanoi, että kirjat »ovat minun orjiani ja niiden on toteltava tahtoani».[48] Toisaalta hän paneutui kirjoihin äärimmäisellä pieteetillä, ja hän jopa määritteli itsensä »koneeksi, joka on tuomittu ahmimaan niitä passittaakseen ne sitten toisenlaisessa

47 MEGA IV/32, Hans-Peter Harstick, Richard Sperl ja Hanno Strauss (toim.). Berlin, Akademie Verlag 1999.

48 Paul Lafargue, Karl Marx, Persönliche Erinnerungen, teoksessa *Erinnerungen an Karl Marx*. Berlin, Dietz Verlag 1953, 152.

muodossa historian roskatynnyriin».[49] Marxin lukemien tekstien sekä hänen niitä koskevien kommenttiensa tuntemus on tärkeä resurssi hahmotettaessa hänen tutkimustyönsä kulkua.[50] Siten voidaan myös torjua se marxilais-leniniläinen hagiografia, joka on usein esittänyt Marxin ajattelun äkillisen nerokkaan oivalluksen hedelmänä eikä edeltäjien ja aikalaisten tarjoamien teoreettisten ainesten työstämisenä, mistä todellisuudessa oli kyse.

Millaista uutta Marx-käsitystä MEGA:n historiallis-kriittinen editio pohjustaa? Varmastikin kyseessä on erilainen Marx-kuva kuin se, joka niin kannattajilla kuin vastustajilla oli pitkään. Syinä tähän paradoksiin ovat olleet Marxin tekstien leviämisen vitkainen prosessi ja niiden valikoiva julkaiseminen, niitä luonnehtiva keskeneräisyys, jäljittelijöiden työn kehnous, tekstien tendenssimäinen lukeminen – ja näitäkin enemmän niiden lukematta jättäminen. Karl Marx on väärinymmärretty teoreetikko sekä perusteellisen ja monesti toistuneen väärinymmärryksen uhri.[51] Itäisen Euroopan toreilla kohonneet patsaat esittivät hänet tietä tulevaisuuteen dogmaattisella varmuudella viitoittaneena hahmona. Nykyisin me voimme tunnistaa teoreetikon, jonka teksteistä suuri osa jäi keskeneräisiksi, koska hän kuolemaansa asti omistautui teesiensä pätevyyden vahvistavien lisätutkimusten tekemiseen.

»Uudelleen löydetty Marx» paljastaa äärimmäisen kiinnostavan ja monimuotoisen ajattelijan, joka kaikessa rikkaudessaan asettaa haasteita tulevalle Marx-tutkimukselle.

49 Karl Marx Laura ja Paul Lafarguelle 11. 4. 1868. Marx & Engels, *Werke*, Band 32. Dietz Verlag, Berlin 1965, 545.

50 On hyvä muistaa, että Marxin kirjasto antaa vain osittaisen katsauksen siitä väsymättömästä työstä, jota hän teki vuosikymmenien ajan Lontoon British Museumissa.

51 Tässä viitattujen »marxilaisten» väärinkäsitysten ohella on myös mainittava liberaalien ja konservatiivien »anti-marxilainen» väärinymmärrys, joka on täynnä ennakkoluuloista vihamielisyyttä.

Marx, tuo »kuollut koira»

Teoreettisista konflikteista tai poliittisista tapahtumista johtuen kiinnostus Marxin työhön ei ole koskaan ollut vakaata. Se on alusta alkaen kokenut myös taantumavaiheita. Kritiikit Marxin ajatuksia kohtaan – alkaen »marxismin kriisistä» Toisen internationaalin hajoamiseen, lisäarvoteorian puutteita koskevista keskusteluista aina neuvostokommunismin tragediaan – näyttävät jatkuvasti jääneen jälkeen hänen alkuperäisen ajattelunsa käsitteellisestä horisontista. Toisaalta aina on kuitenkin esiintynyt »paluuta Marxiin». Nyt on taas havaittavissa lisääntynyttä tarvetta kytkeytyä häneen ajatuksiinsa. Se ilmenee aina taloustieteen kritiikistä vieraantumisen pohdintoihin ja loistavaan poliittiseen polemiikkiin saakka. Marxin tekstit herättävät yhä vastustamatonta kiinnostusta niin kannattajissa kuin vastustajissakin. Viime vuosisadan lopulla yksimielisesti kadonneeksi julistettu Marx on palannut historian näyttämölle.

Instrumentum regni -funktiostaan ja marxismi-leninismin kahleista vapautunutta Marxin työtä sovelletaan uusille tiedon aloille ja luetaan taas kautta maailman. Vaikkei Marxia voida enää samastaa siihen kivestä hakattuun sfinksiin jollaisena hän esiintyi 1900-luvun »reaalisosialismissa», niin yhtä erheellistä olisi uskoa, että hänen teoreettinen ja poliittinen perintönsä olisi rajattavissa sellaiseen menneisyyteen, jolla ei olisi mitään annettavaa nykykonfliktien analyysiin. Marx ei ole muumioitunut klassikko vailla nykyrelevanssia eikä suljettavissa pelkän akateemisen puuhastelun piiriin.

Lisääntynyt kiinnostus Marxiin ylittää pienten tutkijapiirien rajat. Marxin uusi löytäminen perustuu hänen kykyynsä selittää nykyisyyttä: hänen ajattelunsa säilyy välttämättömänä apuna sen ymmärtämisessä ja muuttamisessa.

Kun on kohdattu kapitalistisen yhteiskunnan kriisi ja sen syvät ristiriidat, voidaan uudella tavalla kohdata se tiedemies,

joka vuoden 1989 jälkeen turhan pikaisesti sysättiin syrjään. Jacques Derridan vielä muutama vuosi sitten provokaatiolta vaikuttanut ajatus, että »on virhe jättää lukematta ja uudelleenlukematta Marxia ja vaieta hänestä»,[52] on tullut yhä hyväksytymmäksi. *Kommunistisesta manifestista* julkaistiin kymmenittäin uusia painoksia maailman eri puolilla vuonna 1998, jolloin tuli kuluneeksi 150 vuotta teoksen ilmestymisestä. Teosta ei juhlittu vain historian luetuimpana poliittisena tekstinä vaan myös loisteliaana arviona kapitalismin kehitystendensseistä.[53] Yhdysvaltojen finanssikriisistä lähtien sekä lehdistö että radio ja televisio ovat toistuvasti puhuneet Marxista aikamme merkittävimpänä ajattelijana.[54]

15 vuotta sitten kadonnut Marxia käsittelevä kirjallisuus näyttää palanneen monissa maissa. Lukuisten uusien tutkimusten ohella eri kielillä ilmestyy myös tuoreita johdatuksia hänen ajatteluunsa. Samanlainen konsensus näkyy tieteellisissä lehdissä, jotka ovat uudella tavalla avoimia Marxia ja

52 Jacques Derrida, *Spectres de Marx*. Paris, Galilée 1993, 35.

53 Katso erityisesti Eric Hobsbawmin johdanto teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Kommunistinen manifesti*. Tampere, Vastapaino 1998.

54 Ensimmäinen vaikutusvaltainen tämänsuuntainen artikkeli oli John Cassidyn The Return of Karl Marx, *The New Yorker*, 20 October 1997, 248–259. Sitten BBC kruunasi Marxin vuosituhannen merkittävimmäksi ajattelijaksi. Muutamaa vuotta myöhemmin vaikutusvaltainen ranskalainen viikkolehti *Le Nouvel Observateur* (1 Octobre 2003) omisti numeronsa kysymykselle *Karl Marx – le penseur du troisiéme millénaire?* (Marx – kolmannen vuosituhannen ajattelija?). Pian tämän jälkeen Saksa osoitti kunnioitustaan miehelle, joka ajettiin 40 vuodeksi maanpakoon: vuonna 2004 yli puoli miljoonaa valtakunnallisen ZDF-kanavan katsojaa äänesti Marxin kaikkien aikojen kolmanneksi tärkeimmäksi saksalaiseksi (hän tuli ensimmäiseksi kun kyse oli »ajankohtaisesta merkityksestä»). Viimeksi pidettyjen Saksan vaalien yhteydessä tunnettu *Der Spiegel* -viikkolehti julkaisi kannessaan voitonmerkkiä näyttävän Marxin ja otsikon *Ein Gespenst kehrt zurück* (Aave palaa takaisin) (22. 8. 2005). Tämän kiinnostavan kokoelman täydentää BBC:n radion neloskanavan vuonna 2005 järjestämä äänestys, jonka mukaan Marx oli kuuntelijoiden eniten arvostama filosofi.

eri marxismeja käsitteleville artikkeleille. Lisäksi hänelle on viime aikoina omistettu lukuisia kansainvälisiä konferensseja, yliopistokursseja ja seminaareja. On myös havaittavissa uusi, Latinalaisesta Amerikasta Eurooppaan ulottuva ja vaihtoehtoisten globalisaatioliikkeiden välittämä, vielä hieman arkaileva ja jäsentymätön poliittinen kiinnostus Marxiin.

Mitä Marxista on jäljellä nykyisin? Kuinka hyödyllistä hänen ajattelunsa on kamppailussa ihmiskunnan vapauden puolesta? Mikä osa hänen työstään on hedelmällisintä innostamaan oman aikamme kritiikkiä? Kuinka voimme kulkea »Marxin kanssa Marxin tuolle puolen»? Nämä ovat kysymyksiä, joihin on kaikkea muuta kuin yksimielisiä vastauksia. Varmaa ainakin on, että aikamme Marx-renessanssi ilmentää selvää katkosta suhteessa Marx-kuvaa hallinneisiin monoliittisiin ortodoksioihin. Elämme nyt vaiheessa, jossa on monia Marxeja, eikä dogmatismin aikakauden jälkeen toisin voisi ollakaan. Aikamme ongelmiin vastaaminen on uuden sukupolven tutkijoiden ja poliittisten aktivistien teoreettinen ja käytännöllinen tehtävä.

Vaikka »Marxeja» jatkossa olisikin monta, olemme kuitenkin edelleen pääsemättömissä ainakin kahdesta Marxista. Ensimmäinen näistä on Marx kapitalistisen tuotantotavan kriitikkona: analyyttinen, tarkkanäköinen ja väsymätön tutkija, joka uusia uria avaten analysoi kapitalismin kehitystä globaalilla tasolla ja kuvasi porvarillista yhteiskuntaa paremmin kuin kukaan muu. Tällainen Marx ei käsittänyt kapitalismia ja yksityisomistuksen järjestelmää muuttumattomina, ihmisluontoon kuuluvina asioina, ja siksi hän tarjoaa edelleen ohittamattomia ratkaisuja niille, jotka haluavat vaihtoehtoja uusliberaalille taloudelliselle, sosiaaliselle ja poliittiselle järjestykselle. Toinen huomionarvoinen Marx on sosialismin teoreetikko: tekijä, joka torjui Ferdinand Lassallen ja Johann Rodbertuksen julistaman valtiososialismin idean. Tämä ajat-

telija ymmärsi sosialismin tuotantosuhteiden mullistamiseksi eikä vain joukoksi laimeita korjailuja yhteiskunnallisiin ongelmiin.

Kansainvälinen finanssikriisi on osoittanut, että ilman Marxia olemme tuomittuja eräänlaiseen puhekyvyttömyyteen; ihmisen emansipaatiota edistettäessä joudutaan väistämättä turvautumaan hänen ajatuksiinsa. Marxin kohtalona on kummitella »aaveena» maailmalle ja ravistella ihmiskuntaa vielä melko tovin.

SUOMENNOS PERTTI HYNYNEN JA JUHA KOIVISTO